

6. Олещук Ф. Новый устав Союза Воинствующих безбожников // Антирелигиозник. – 1929. – № 7. – С. 20.
7. Панкратьев А. Діяльність Полтавського державного музею на антирелігійному фронті // Безвірник. – 1931. – № 7-8. – С. 44–45.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 125, арк. 66.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі – ЦДАВО України), ф. 5, оп. 3, спр. 1627. – Арк. 29
10. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 1627. – Арк. 25
11. ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 3, спр. 255. – Арк. 35 – 36.
12. Безвірник. – 1932. – № 11-12. – С. 28.
13. Про релігію і атеїстичне виховання: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. вступ. ст. і примітки Б. О. Лобовика, Р. С. Приходька. – К.: Політвидав України, 1979. – С.209.
14. ЦДАГО України, ф. 166, оп.6, спр. 9391, арк. 53.
15. ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 3, спр. 1099, арк. 1 – 5.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 3463, арк. 23.
17. Безвірник. – 1930. – № 10. – С. 35.
18. Безвірник. – 1939. – 3 вересня. – С. 4.
19. Див.: Нестуля О. О. Вказ. праця. – С. 86 - 89
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1483, арк 71 – 78.
21. Чергові завдання антирелігійної роботи // Безвірник. – 1931. – № 15.– С. 38.

Лариса Дудка

Антирелигиозация музеев и музеификация культовых сооружений: две параллели насаждения советской модели государственно-церковных отношений в Украине в конце 1920-х – 1930-х годов

На основани архивных материалов, исторической литературы, публикаций периодических изданий исследуется участие Союза воинствующих безбожников Украины в привлечении музеев к антирелигиозной работе, в организации антирелигиозных музеев и использовании музейной деятельности, в насаждении обществу антирелигиозных взглядов.

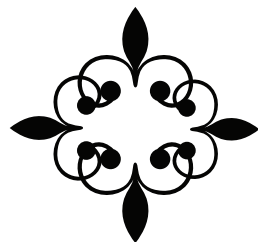
Ключевые слова: *Союз воинствующих безбожников, религия, музей, антирелигиозная пропаганда.*

Larysa Dudka

Anti-religion imposition of museums and museumification of worship structure: two parallels of realization of the soviet model of state-church relations in Ukraine at the end of 1920 – 1930th

On the basis of the archived materials, historical literature, participating of Union of militant atheists of Ukraine in media publications is probed in bringing in of museums to anti-religious work, in organization of anti-religious museums and use of museum activity, in society planting to anti-religious looks.

Keywords: *Union of militant atheists, religion, museum, anti-religious propaganda.*

УДК 069 (1-4) (477.41)

Надія Бойко (м. Переяслав-Хмельницький)

МУЗЕЙ-ДІОРАМА «БИТВА ЗА ДНІПРО В РАЙОНІ ПЕРЕЯСЛАВА-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО І СТВОРЕННЯ БУКРИНСЬКОГО ПЛАЦДАРМУ ВОСЕНИ 1943 РОКУ» НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

До 35-річчя заснування та діяльності

У статті висвітлюється історія створення музею-діорами «Битва за Дніпро в районі Букринського плацдарму восени 1943 року» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Ключові слова: *музей, діорама, Дніпро, Букринський плацдарм, студія ім. М. Б. Грекова, експонат, художник.*

*Лилась пожежі вулканічна лава.
Горіла хата. Ніч здавалась днем.
І захлинулась наша переправа –
через Дніпро – водою і вогнем.
Ліна Костенко*

Букринський плацдарм... Клаптик землі на високому й кругому правому березі Дніпра, густо засіяний людськими кістками й осколками, рясно зрошений кров'ю.

Пам'ятна сторінка Великої Вітчизняної війни. Кривава і вогненна. Героїчна і трагічна. Велична і драматична. Оспівана в поезії й прозі. Сторінка гордості й болю, мужності і гіркоти, відваги і печалі, слави і горя. Сторінка, перегортаючи яку, довелося заплатити життями понад 250 тисяч радянських воїнів. Дорога сторінка. Безцінна і смертоносна.

Саме з Букринського плацдарму планувалося визволити столицю України – Київ. Понад місяць 3-я гвардійська танкова армія, 40-а, 27-а і 47-а армії билися на Правобережжі за кожний метр, за кожну хату, утримуючи Букринський плацдарм і намагаючись перейти в наступ. Безуспішно. Зазнавши невдачі на Букринському плацдармі, Ставка Верховного Головнокомандування прийняла рішення перегрупувати війська на Лютізький плацдарм. А Букринському плацдарму відтоді відводилася роль відволікаючого, аби забезпечити успіх на Лютізькому плацдармі. З нього й було визволено Київ 6 листопада 1943 року.

Увічнити пам'ять загиблих на Букринському плацдармі вирішив директор Переяслав-Хмельницького історичного музею Михайло

Іванович Сікорський. Але як це зробити найкраще? У бронзі й граніті? Чи, можливо, засобами живопису?

Ідея створення музею-діорами виникла спонтанно. Ось як про це згадує колишній завідувач радянського відділу історичного музею Микола Петрович Палагута:

«...Наближалася визначна дата 25-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Мені як завідувачу радянського відділу історичного музею хотілося якнайповніше показати в експозиції велич подвигу радянського народу в боротьбі з фашизмом. Перебираючи у фондах музею архівні матеріали, документи, фотографії, підшивки різних газет, журналів, натрапив на показне зібрання журналів «Огонек». Гортаю сторінки, читаю, про що писали журналісти цього популярного видання у післявоєнні роки.

Раптом на розвороті одного з номерів помічаю кольорову літографію, а під нею напис: «Фрагмент діорами битви за Дніпро в районі Переяслава восени 1943 року». Її автори – група художників ордена Червоної Зірки військової студії ім. М. Б. Грекова.

Я з радістю біжу до директора М. І. Сікорського. Вирішуємо знайти сліди цієї діорами, де ж вона повинна бути. Вирішили написати листа до Москви, в Головне політичне управління Міністерства оборони СРСР.

Звідти нам повідомили, що діорама знаходиться в музеї ракетних військ і артилерії міста Ленінграда.

Нарешті, думаємо, поталанило. Пишемо листа в Ленінград, просимо передати це полотно нам (мовляв, навіщо експонувати діораму битви за Дніпро на Неві?). Відповідь прийшла напролюд швидко, та не на нашу користь. Дирекція музею повідомляла, що про передачу не може бути й мови, адже завдяки діорамі музей проводить велику військово-патріотичну роботу.

Коло замкнулося. Та надія ще залишалася. У березні 1970 р. я їхав до Подольська, в Центральний архів Міністерства оборони СРСР вивчати матеріал про бойові дії батальйону капітана Г. Ш. Балаяна. Це його воїни першими в ніч із 21 на 22 вересня 1943 року форсували Дніпро в районі села Зарубинці.

І М. І. Сікорський дав мені завдання заїхати до студії ім. М. Б. Грекова і попросити написати копію тієї діорами. Для цього в розпорядженні нашого музею кошти були – 20 тисяч карбованців на придбання експонатів. У Подольському архіві я випадково зустрівся з колишнім командиром 9-го гвардійського механізованого корпусу Героєм Радянського Союзу генерал-майором К. О. Малигіним. Зустріч була зворушливою, адже ми вже зустрічалися у 1968 році, коли комкор разом зі своїми товаришами по службі, тепер ветеранами, приїздив до Зарубинців на святкування 25-річчя форсування Дніпра.

Розмова була тривалою: генерал готував книгу про бої за Дніпро і, зокрема, про бойові дії воїнів батальйону капітана Г. Ш. Балаяна. Я поділився з ним нашим наміром замовити діораму, яка змальовувала б героїзм воїнів у цій битві. Ветеран схвалив наші наміри.

Після Подольська я заїхав до московської військової студії, де зустрівся з її начальником – Анатолієм Єгоровичем Баклановим. Показав йому журнал «Огонек» і від імені дирекції нашого музею попросив виготовити нам копію діорами.

Вислухавши мене, підполковник посміхнувся і сказав, що студія копій не пише, а лише – оригінали з натури.

Що робити? З його дозволу телефоную М. І. Сікорському. Доповідаю, мовляв, так і так. «А скільки коштуватиме нове полотно?» – запитує наш директор. Керівник студії дістав свої кондуїти і після деяких підрахунків повідомив: діорама буде кошту-

вати близько 50 тисяч карбованців. Повідомляю Сікорському і отримую від нього «добро» на замовлення: мовляв, у районі знайдемо решту грошей»¹.

Власними силами такий грандіозний проєкт реалізувати було неможливо, вимагалася підтримка вищого керівництва. І Сікорський поділився своїми планами у райкомі партії та райвиконкомі, де й отримав цілковите розуміння. Свята справа була схвалена, гроші на діораму пообіцяли знайти, а відкриття музею приурочити до 30-річчя Перемоги.

Приміщення для нового музею було – Вознесенський собор (1695-1700 рр.). Храм за прямим призначенням не використовувався, стояв спустошений, занедбаний, осиротілий.

М. І. Сікорський з ентузіазмом узявся втілювати цю ідею в життя. Вирушив до Москви. Йому дуже хотілося зустрітися з Петром Тарасовичем Мальцевим – автором Севастопольської діорами «Штурм Сапунгори. 7 травня 1944 р.» (1959 р.) та реставратором панорами Ф. Рубо «Бородінська битва» (1967 р.). За участь у відновленні панорами П. Т. Мальцев у 1968 р. був удостоєний золотої медалі ім. М. Б. Грекова.

Зустріч відбулася, і М. І. Сікорському вдалося переконати Мальцева в необхідності створення нової діорами, яка б присвячувалася героям Букринського плацдарму. П. Т. Мальцев погодився працювати попри застереження Сікорського, що платити поки що немає чим; і пообіцяв приїхати.

Слова свого дотримав. Приїхав не сам, а з Миколою Сергійовичем Присекіним. Їх уже об'єднувала спільна робота над реставрацією панорами «Бородінська битва» і Севастопольською діорамою.

«Буквально наступного дня ми човном переправилися на правий берег Дніпра, – згадує М. П. Палагута. – Художники хотіли в натурі визначитися, з якого місця найкраще писати полотно»². Митців, крім Сікорського і Палагути, супроводжували завідувач відділу етнографії Михайло Іванович Жам та житель с. Зарубинців Михайло Антонович Дяченко.

П. Т. Мальцев і М. С. Присекін робили замальовки, фотографували краєвиди, спілкувалися з місцевими жителями, які вказали точку, з котрої вигідно відкривалася картина переправи радянських військ. І з кожним днем ідея створення діорами все більше захоплювала і надихала.

«Ми пройшли дніпровськими кручами від

Зарубинців до Григорівки, а на зворотному шляху зупинилися на відпочинок біля братської могили воїнів, які поховані в селі.

Після повернення завітали до першого секретаря райкому партії Г. М. Кебкала. М. І. Сікорський розповів йому про намір музейників створити діораму про битву за Дніпро. Григорій Маркович підтримав цю ідею і, поцікавившись ціною діорами, пообіцяв віднайти необхідні кошти. Тож, залучившись підтримкою партійного керівника, вивчивши детально місцевість правого берега Дніпра та одержавши в музеї необхідні фотодокументи, художники повернулися до Москви реалізувати наші домовленості»³.

М. І. Сікорський уклав договір зі студією ім. М. Б. Грекова і очолив пошукову роботу музейників, які збирали спогади, фотографії, речі учасників боїв за Дніпро. Усе це використовували художники, щоби з документальною точністю відтворити вересневі події 1943 року.

Два роки П. Мальцев та М. Присекін працювали над ескізами, переглянули сотні фотографій, зустрілися з десятками очевидців Букринської битви. І в 1972 році показали ескізи майбутнього полотна. Навіть вони вражали і спонукали до нового, стрімкого і високого злету фантазії, щоби майбутній музей-діорама не був схожий на жоден інший у Радянському Союзі.

Михайло Іванович надумав зробити те, чого не знала вітчизняна музейна практика. Сікорський загорівся бажанням створити під діорамою Пантеон Слави і зробити від нього підземний перехід аж до братської могили, що за 200 м у міському парку.

Тобто вимальовувався оригінальний музейний комплекс⁴.

Та високий політ фантазії був перерваний. Знайшовся чиновник із великими повноваженнями, який наказав припинити розпочаті роботи.

Однак, попри гнівний окрик, роботи продовжували. Музейні співробітники працювали, не покладаючи рук. Реставрували приміщення, розчищали підземний хід, виготовляли ескізи оформлення Пантеону Слави. Щоправда, були внесені поправки – до братської могили перехід так і не вивели.

«Після того, як виникла потреба виплатити студії кошти за виконану роботу, а повної суми в музеї не було, М. І. Сікорський звернувся за допомогою до голови облвиконкому

І. П. Лисенка. Та де там! У відповідь приїхала представницька комісія на чолі із завідувачем відділу пропаганди і агітації обкому партії, і почалося... Хто дав дозвіл на замовлення діорами і т. д., і т. п.

«Розпікали» М. І. Сікорського, як могли, погрожували виключенням з партії. Як він тільки витримав цю наругу? Дісталось й мені. А керівники району зробили вигляд, що вони тут ні до чого. Звернули все на директора музею, мовляв, це той без їхньої згоди, замовив діораму.

Та знайшлися добрі люди, які схвалили ініціативу працівників музею», – згадує М. П. Палагута⁵. Сікорського підтримав Іван Омелянович Дуднік, голова обласного товариства охорони пам'яток історії та культури. Він перерахував значні кошти для оплати роботи грековців. Але не всі.

Згадує директор Переяслав-Хмельницького бюро подорожей та екскурсій Валентина Іванівна Кириєнко:

«Деся у червні-липні 1974 року Михайлові Івановичу Сікорському зателефонували зі студії ім. М. Б. Грекова і повідомили, що для завершення робіт над діорамою потрібно 30 тисяч карбованців.

Були підготовлені листи до Київського облвиконкому і Київського обкому партії з проханням виділити кошти для закінчення полотна. З цими листами Михайло Іванович побував на прийомі в облвиконкомі і обкомі партії. В обох інстанціях йому було відмовлено і сказано, що «немає коштів на ферми і свинарники, а тут подавай гроші на завершення діорами!».

Дуже пригнічений, майже зі сльозами на очах, поділився в моєму кабінеті Михайло Іванович своїм горем... Я пообіцяла поговорити зі своїм керівництвом – головою Київської обласної ради по туризму та екскурсіях Василем Кириловичем Мельниченком, і попросити його позитивно вирішити це питання.

Незабаром він якраз приїхав до Переяслава. Я розповіла йому про проблеми у Михайла Івановича, про необхідність знайти кошти для завершення робіт зі створення діорами – тим більше, що наближалось 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Довго ми гадали, як можна допомогти Сікорському. Зрештою, Василь Кирилович погодився виділити необхідну суму. Тепер слід було знайти Сікорського і повідомити йому приємну новину. Почала шукати Михай-

ла Івановича, щоб порадувати його. Зустрілися, домовилися, що після узгодження питання Василем Кириловичем ми із Сікорським прибудемо до Києва.

Невдовзі отримали таке запрошення. У Київській обласній раді по туризму та екскурсіях обговорили наші подальші дії і поїхали в облвиконком до секретаря Людмили Іллівни Хорозової.

Нам довелося чекати в приймальні десь понад годину. У кабінеті Л. І. Хорозової М. І. Сікорський детально розповів про діораму, її значення і необхідність відкриття до 30-річчя Перемоги. Переконав. Залишилося вирішити, як перерахувати гроші до Москви. Л. І. Хорозова прямо при нас зателефонувала до Національного банку України і проконсультувалася, що потрібно для перерахунку 30 тисяч карбованців. Називала при цьому Михайла Івановича фанатиком.

Ми, стомлені, але щасливі, повернулися додому.

Незабаром був дзвінок зі студії ім. М. Б. Грекова, що гроші надійшли і полотно буде завершено»⁶.

Уперше цей мистецький витвір був виставлений для ознайомлення на 2 місяці у московському Манежі. Тисячі людей побували там. Подивилися діораму і керівники Радянського Союзу – Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін, міністр оборони СРСР А. А. Гречко, міністр закордонних справ СРСР А. А. Громико та ін.

Десятки спеціалістів дійшли висновку, що діорама «Битва за Дніпро в районі Переяслава і створення Букринського плацдарму восени 1943 року» є найбільш вдалою роботою грековців.

Потім діораму привезли до Переяслава-Хмельницького. Зі студії ім. М. Б. Грекова приїхали художники на чолі з М. С. Присекіним, і розпочалася напружена робота у Вознесенському соборі.

5 травня 1975 року відбулося урочисте відкриття музею-діорами. З'їхалися ветерани Букринського плацдарму, сім'ї героїв. Першу екскурсію провела Лариса Миколаївна Нікітенко. У неї і в багатьох присутніх на очах брили сльози – адже то була зустріч із далекою юністю, молодістю, незабутніми і дорогими батьками, синами, чоловіками, братами. Із роками життя, на які припала війна. Деякі відвідувачі впізнали на діорамі своїх рідних.

Із далекої Вірменії приїхала сестра гвардії капітана Г. Ш. Балаяна, яка без сторонньої допомоги впізнала на полотні свого брата, котрий загинув на Букринському плацдармі. А скільки таких зустрічей було згодом – адже діорама написана з величезною точністю: обличчя воїнів художники писали з фотографій...

Не можна без хвилювання дивитися на цей шедевр радянського батального живопису – одразу переносишся в грізний і жорстокий вересень 1943 року. Картина органічно поєднується зі звуковим записом бою.

Незабутнє враження під час екскурсії на відвідувачів справляють і фрагменти музичних творів «Священная война» (О. Александров – В. Лебедев-Кумач) та «Песня о Днепре» (М. Фрадкін – Є. Долматовський). Це дуже посилює емоційне сприйняття – у багатьох людей на очах виступають сльози.

Експозиція музею, розгорнута в залі, доповнює діораму. У вітринах розміщені фронтівні реліквії – фотографії, документи та зброя, особисті речі, нагороди учасників боїв на Букринському плацдармі, листи-трикутники і листівки, газети, плакати і книги, живописні та скульптурні твори. Окрасою музею є портретна галерея Героїв Радянського Союзу – учасників форсування Дніпра. Це 40 робіт художників-портретистів Студії військових художників ім. М. Б. Грекова Станіслава Фадейовича Лоча і Миколи Павловича Калмикова. Колекція загалом нараховує 80 портретів, 40 із них знаходяться у фондах. Усі експонати зібрані працівниками музею з дня його відкриття і до наших днів. Над створенням музею працювали дійсно всі – від директора до водія та доглядача.

Серед експонатів – речі і портрети двічі Героїв Радянського Союзу В. Д. Лавріненкова і В. С. Петрова, Героїв Радянського Союзу П. Ф. Жмаченка і М. К. Шапошникова, К. О. Малигіна і Г. Ш. Балаяна. Експонується генеральський кітель учасника повітряних боїв за Дніпро, двічі Героя Радянського Союзу, льотчика-космонавта СРСР Г. Т. Берегового.

Щоби втілити свій задум у життя, М. І. Сікорському довелося докласти багато зусиль і пережити чимало гіркого. Значний вклад у розвиток музею вніс перший його завідувач Микола Данилович Шавейко, інвалід Великої Вітчизняної війни. Згодом завідувачкою було призначено Галину

Іванівну Глушко. Понад 20 років очолювала колектив музею-діорами і Валентина Семенівна Ковальова. Її змінила автор цих рядків.

Їздили в експедиції на Букринський плацдарм і збирали експонати наші наукові співробітники Валентина Василівна Нікітіна, Галина Іванівна Козій, Венера Макіївна Дем'янчук, Людмила Іванівна Доброскок, Ірина Василівна Азаренко, Валентина Федорівна Трястовська та водій Микола Іванович Петруня. У Києві підбирала матеріали для музею науковий співробітник Євдокія Сергіївна Нестеровська. До Москви їздили директор Михайло Іванович Сікорський, завідувач радянського відділу історичного музею Микола Петрович. Палагута і архітектор Михайло Григорович Ліхтман. Оформляв у Києві документи щодо діорами заступник директора з наукової роботи Михайло Никифорович Єрмолев.

За час існування діорами в музеї працювали: науковими співробітниками Ірина Віталіївна Пільх, Ніна Олексіївна Коломієць, Раїса Іванівна Письменна, Галина Дмитрівна Мостова, Михайло Миколайович Кіченко, Софія Василівна Зайченко; доглядачами – Дарія Трохимівна Костенко, Галина Петрівна Панасюк, Раїса Панасівна Сонько, Наталія Василівна Потапенко.

Наталія Миколаївна Мазенко пропрацювала доглядачем понад чверть століття. Понад 30 літ трудиться і Володимир Олексійович Котовський, доглядаючи територію музею.

Вузкий підземний коридор веде з головної зали до меморіалу на честь 10 тисяч переяславців, загиблих у боях з німецько-фашистськими загарбниками. Їхні прізвища викарбувано на стінах. Тут же встановлено меморіальну плиту з написом: «Не зная имен всех героев боев за Днепр в октябре 1943 года, кто кровь свою отдал, – переяславцы чтят погибших. Всем им в память и честь эту плиту на долгие годы поставили». Поруч палає Вічний Вогонь. У меморіалі звучить траурна мелодія «Реквієму» Моцарта.

Співробітники музею проводять велику патріотично-виховну роботу. За радянських часів у залі музею приймали в жовтенята й піонери, проводили збори загонів, вручали комсомольські квитки. При музеї працював клуб «Пошук». Досить частими були тут зустрічі однополчан та ветеранів Великої Вітчизняної війни, в'язнів концтаборів зі

школярами. Ветеранів щороку все менше і менше...

*Мы уходим, уходим... Как нас мало
осталось!*

*Уходя, оставляем вам мир и покой.
И сердцам нашим биться уж самую
малость.*

*И до самого края податъ уж рукой.
Мы уходим, уходим... Редуют колонны,
Не осталось почти уж друзей боевых.
Мы уходим туда, где лежат батальоны,
И за той за чертой повстречаем мы их.*

*Александр Владимиров*⁷.

Нині в музеї проходять зустрічі оstarбайтерів, уроки мужності та уроки історії, проводяться виставки. Але основною формою роботи була і залишається екскурсія, і від майстерності гіда залежать враження, емоції, спогади...

У «Книзі відгуків та побажань» відзначена робота екскурсодів Шавейка М. Д., Бойко Н. А., Глушко Г. І., Коломієць Н. О., Письменної Р. І., Ковальової В. С., Кіченка М. М., Зайченко С. В.

... Не бракує проблем у музею й нині. Через недостатню охорону унікальну колекцію зброї часів Великої Вітчизняної війни довелося зняти з експозиції і передати до фондосховища.

Військова техніка, що знаходилася біля музею-діорами, перевезена до Меморіалу Слави і віддана на поталу сучасним варварам.

Розміщення музею у Вознесенському соборі – далеко не найкраще вирішення цієї проблеми. Нове приміщення «будується» понад 30 років.

Із часу відкриття музею-діорами минуло вже 35 років. Заклад став перлиною в комплексі музеїв Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Нескінченим потоком ідуть сюди люди, сотні тисяч осіб відвідали музей. Із усіх куточків нашої Батьківщини, з близького й далекого зарубіжжя приїждять до нас туристи – з Росії та Вірменії, Грузії й Казахстану, Білорусі та Прибалтики, Польщі й Болгарії, Австрії й Німеччини, Японії та США, Франції й Італії, з Афганістану, Монголії, Домініканської Республіки, Оману, Ефіопії, Колумбії, Венесуели, Мексики, Руанди...

Їдуть, щоб вшанувати пам'ять тих, хто врятував світ від фашистської чуми.

Завмирають біля полотна, зачаровані красою і силою художнього відтворення

героїчної сторінки Великої Вітчизняної війни.

... Из «Книги відгуків та побажань»:

«Диорама производит сильное, неизгладимое впечатление»⁸.

«Картина потрясает своей достоверностью»⁹.

«Очень впечатляюще. Лично я, Писачкин Александр Алексеевич из города Саранска, из 2 дивизиона 214 артиллерийского полка, был потрясен. Я увидел и пережил вторично то, что пережил в сентябре 1943 года»¹⁰.

«И оформление музея-диорамы, и информационное сообщение экскурсовода – замечательны»¹¹.

«Бесконечно благодарны создателям диорамы и сотрудникам музея за то, что они ежедневно доносят до нашего поколения незабываемое эхо далекой жестокой войны»¹²

Група екскурсоводів з багатьох областей України залишила такий запис:

«По роду работы своей нам часто приходится бывать в разных музеях и самим проводить экскурсии. Но никогда еще не приходилось видеть столь органичного соединения места и темы. Храм сам по себе – место святое. И дело, за которое жизнь свою бойцы наши отдали, – свято! Знакомство с музеем оставило неизгладимый след в душах наших.

Огромное спасибо тем, кто создал этот музей, тем, кто заставляет каждый раз появляться слезам на глазах у тех, для кого война – история»¹³.

«До глубины души меня потрясла диорама. Низкий поклон и вечная память павшим защитникам нашей великой Родины»¹⁴.

*И помни ты,
Живой и невредимый,
Довольный положеньем и судьбой,
Что мы до той поры
Непобедимы,
Покамест память павшего с тобой.
В. Фирсов*

Джерела та література

1. Палагута М. П. А все почалося з «Огонька» // Вісник Переяславщини. - №33 (11319). - 14.05.2010.
2. Там само.
3. Там само.
4. Махінчук М. Г. Переяславський скарб. - К., 1989. - 300 с.
5. Палагута М. П. А все почалося з «Огонька» // Вісник Переяславщини. - №33 (11319). - 14.05.2010.
6. Спогади директора Переяслав-Хмельницького бюро подорожей та екскурсій Валентини Іванівни Кириєнко. 13 лютого 2009 р. // Особистий архів автора.
7. Жукова М. П. Невгасимий вогонь пам'яті. - Біла Церква, 2008. - 304 с.
8. Книга відгуків та побажань. - 272 с.
9. Там само.
10. Книга відгуків та побажань. - 272 с.
11. Книга відгуків та побажань. - 272 с.
12. Книга відгуків та побажань. - 272 с.
13. Книга відгуків та побажань. - 272 с.
14. Книга відгуків та побажань. - 272 с.

Надежда Бойко

**Музей-диорама «Битва за Днепр в районе Переяслава-Хмельницкого и создание Букринского плацдарма осенью 1943 года» Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»
К 35-летию основания и деятельности**

В статье освещается история создания музея-диорамы «Битва за Днепр в районе Букринского плацдарма осенью 1943 года» Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав».

Ключевые слова: музей, диорама, битва, Днепр, Букринский плацдарм, студия им. М. Б. Грекова, экспонат, художник.

Nadiya Boyko

**Diorama-museum “The battle for the Dnipro in the district of Pereyaslav- Khmelnytskyi and formation place of arms in Bucryn in autumn 1943” of National Historical and Ethnography Reserve “Pereyaslav”
To 35 anniversary of creation and activity**

A history of museum-diorama The battle for the Dnipro in the district of Pereyaslav- Khmelnytskyi and formation of Bucryn place of arms in autumn 1943 of National Historical and Ethnography Reserve Pereyaslav creation is illuminated in the article

Keywords: museum, diorama, battle, Dnipro, place of arms in Bucryn, Mytrofan Grecov Studio, exhibit, artist.

